

EVOLUCIÓ DE LES TERRISSERIES DEL BAIX LLOBREGAT A PARTIR DE LES SEVES MARQUES I ELS SEUS DERELICTES

Cèsar Carreras Monfort

Universitat Autònoma de Barcelona
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Quan es parla de l'aparició de les terrisseries d'àmfores del Baix Llobregat, s'ha d'entendre com un fenomen a cavall de la fundació de la colònia romana de *Barcino* i la seva centuriació, datada al voltant dels anys 15-13 aC. Ens trobem davant d'un espai geogràficament homogeni i configurat pel curs d'un riu amb un cabal regular, el *Rubricatum*, l'actual Llobregat. Malgrat que la comarca actual del Baix Llobregat no engloba tot el territori que estava vinculat a aquest curs final del *Rubricatum*, ja que en queda exclosa la riera de Rubí, sí que pot identificar a grans trets un espai que en època romana es va destinar prioritàriament a la producció de vi per a l'exportació.

Cap als anys 15-13 aC es va fer una centuriació del territori seguint un mòdul de 15×20 *actus*, tal com ha demostrat Palet (1997), que incloïa també tota la zona sud de la colònia, que era el Baix Llobregat fins a *Ad Fines* (Martorell). Si bé la intervenció d'August accelera tot el procés de producció de vi i la seva exportació, sembla que aquest procés ja s'havia iniciat prèviament en punts propers al delta del Llobregat.

El territori és ric en evidències, a més que s'hi documenten nombroses restes arqueològiques de transformació del raïm (p. ex., premses, *lacus*...) (p. ex., Nostra Senyora de Sales i Ca l'Esplugu) (Solias, 2005) que demostren que a partir de l'època d'August s'intensificà la producció de vi. Tanmateix, els diagrames pol·línics de Mercabarna i Can Clot revelen un increment de l'explotació de cereals i vinya a la zona del pla i la vall del Llobregat, si bé no hi ha cap desforestació generalitzada (Palet i Riera, 2009, p. 137).

Per acabar, també es registra un conjunt de ter-

risseries que produïen les àmfores destinades a l'exportació del vi local, sobretot les tipologies Tarraconense 1 i 3, Pascual 1 i Dressel 2-4, i en menor quantitat la Dressel 7-11, possiblement per a salaons. A hores d'ara tenim coneixement d'un mínim de cinc terrisseries amb diferents característiques, algunes associades amb vil·les (p. ex., Can Tintorer, Can Pedrerol) i, per tant, amb la producció de vi, i d'altres que semblen únicament centres de producció industrial (*figlinae*), com el Barri Antic, Can Manyoses i el Mercat - Can Reverter i Can Perals.

La primera terrisseria que inicià la producció fou la del Barri Antic de Sant Boi, on el forn 1 es data de *circa* l'any 30 aC (vegeu l'article de López Mullor en aquest mateix volum), i la qual es convertí en la primera i única terrisseria de tota la vall. Un inici de la producció d'àmfores a la desembocadura del delta sembla lògic per qüestions de logística del transport: el vi arribava a aquests punts de la costa i allí s'envasava i s'embarcava als vaixells que havien ancorat en llocs com les Sorres. En principi, el Barri Antic no s'associa en aquesta època inicial amb cap vil·la, per la qual cosa bé podria envasar els vins de qualsevol centre de la vall del *Rubricatum*.

La següent terrisseria que va començar a produir va ser la situada en l'actual terme de Sant Vicenç dels Horts, que agrupava el conjunt de forns i abocadors que s'han excavat en els darrers anys: Can Reverter, Can Perals i, recentment, el Mercat (vegeu l'article de Morera i Miquel en aquest volum) i el carrer de Moragas (Codex, 2004). Les darreres excavacions ens han donat una cronologia inicial de la terrisseria entre els anys 20 i 10 aC, possiblement coincidint en el

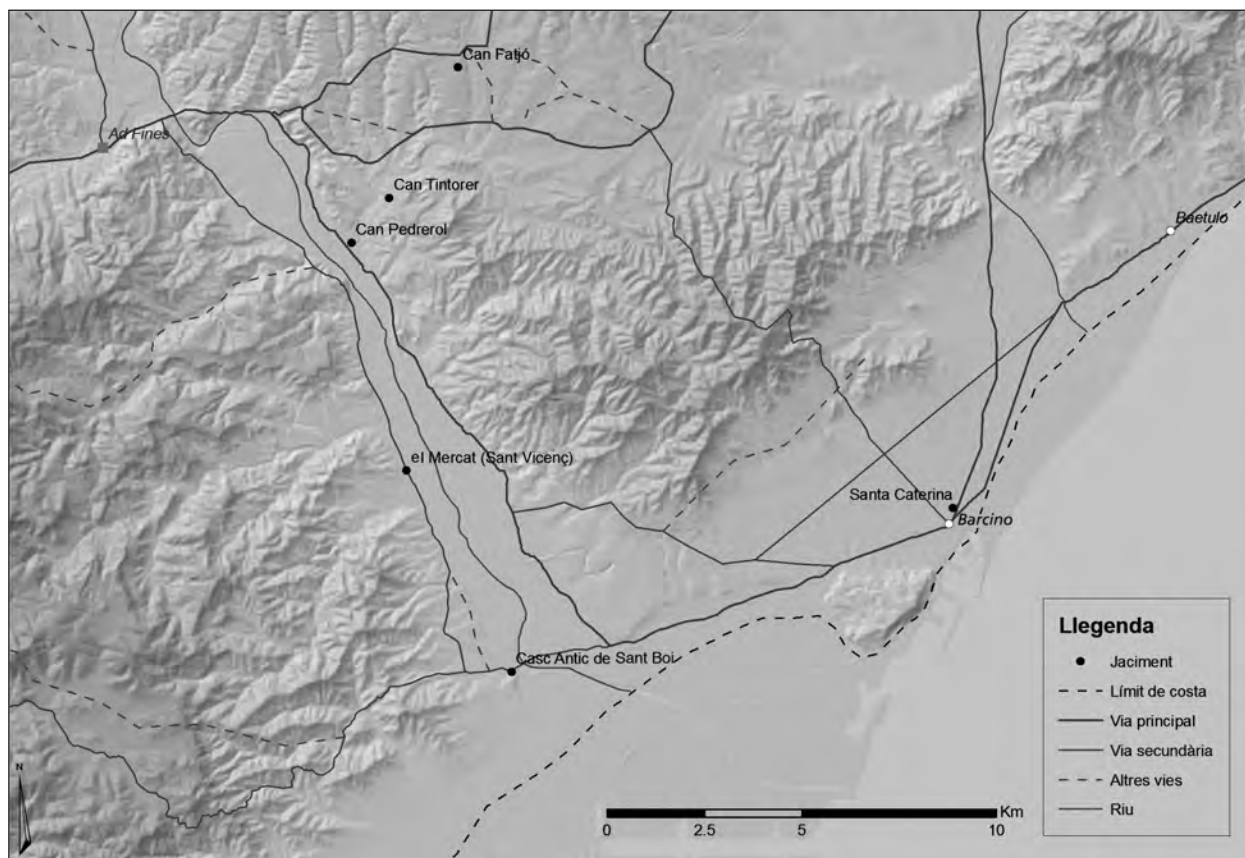

FIGURA 96. Terrisseries documentades al Baix Llobregat.

temps amb la *centuriatio* de l'*ager Barcinonensis*. La gran extensió de la terrisseria de Sant Vicenç ens fa parlar d'una *officina* sense cap vinculació de moment amb cap vil·la o centre de producció agrícola. Sembla que aquesta terrisseria, amb els seus diversos forns, donava servei a diversos productors per tal que poguessin envasar els seus vins.

Segurament en aquest mateix moment inicial se situa la cronologia de Can Manyoses (Viladecans), on, juntament amb material ceràmic constructiu, es produeixen àmfores tarraconenses 1 i 3 i Pascual 1 (vegeu l'article de Huélamo i Solias en aquest volum). Ara bé, la producció de tarraconense 1 i 3 podria avançar una mica aquesta datació. Com que Can Manyoses no s'associa amb cap estructura constructiva, encara resulta difícil saber si és una instal·lació industrial o la part rústica d'una vil·la. Ara com ara només s'associa amb una marca PRM (2 ex.), per la qual cosa sembla més lògic que es tractés d'una vil·la.

Seguidament s'inicià la producció riu amunt, primer a Can Tintorer (el Papiol) entre els anys

15-20 dC i després a Can Pedrerol (Castellbisbal) cap al 15-25 dC, data que fixa la marca AND. Totes les altres marques tenen una datació que se situa cap al 50 dC. Sembla que Can Tintorer s'associa amb una vil·la de la qual s'han identificat parts de la zona residencial, a més de zones de producció de vi. Pel que fa a Can Pedrerol, actualment només tenim indicis de premsatge de vi i la presència de la terrisseria, però no hi ha res que indiqui l'existència d'una zona residencial d'una vil·la.

En aquest cas i en d'altres al Baix Llobregat, estem datant les marques amforals i al mateix temps les produccions d'àmfores mateixes, a partir de les datacions dels derelictes del golf de Lleó. En general, aquests derelictes han estat molt útils, però a vegades presenten contradiccions respecte a jaciments terrestres (p. ex., QVA o SYN). Potser aquestes datacions ens han encotillat massa fins ara i caldria fer datacions alternatives. També ens hem adonat de lectures de marques errònies en els derelictes (p. ex., CIAS per CLAS), que fan revisar de nou algunes de les datacions.

En conjunt, sembla que la producció terrissera s'inicià en el delta del *Rubricatum* i probablement per a embarcar els vins de productors del delta, però també de terra endins. D'altra banda, els centres com el Barri Antic i Sant Vicenç dels Horts esdevingueren veritables indústries terrisseres, amb un bon nombre de forns i d'instal·lacions d'assecamment i abocadors. En una fase posterior, cap al canvi d'era, amb la centuriació ja completada, van aparèixer noves terrisseries riu amunt vinculades a les vil·les de producció intensiva. La taula 5 mostra les famílies de marques i les seves terrisseries, combinacions de marques i datació:

TAULA 5

Famílies de marques del Baix Llobregat i les seves terrisseries, associacions i datació

<i>Marca</i>	<i>Terrisseria</i>	<i>Datació</i>	<i>Associacions</i>	<i>Quantitat</i>
ACA	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+THIL];	3
ACAN	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]; [+CLAS]; [+APTI]	4
ACAS	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CALAM]; [+CLAR]	3
AE(...)	Sant Vicenç dels Horts			5
AEMV	Sant Vicenç dels Horts	0-20 dC	[+IA]; [+ER]	3
AHS	Sant Vicenç dels Horts	final s. I aC		2
ALB	Can Pedrerol (Castellbisbal)	ca. 50 dC	[+E?]; [+MAT]; [+PRIMVL]; [+TEL]	35
ALBA	Sant Vicenç dels Horts	15-50 dC		6
AN	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC		1
AND	Can Pedrerol (Castellbisbal)	15-25 dC		9
ANT	Barri Antic (Sant Boi)	15-25 dC		2
APTIC	Sant Vicenç dels Horts			1
API	Barri Antic (Sant Boi)			1
APTI	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]; [+MVRRA]; [+ACAN]	12
AQ	Sant Vicenç dels Horts	canvi d'era	[+PR]	2
AS	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+IV]	2
AT	Sant Vicenç dels Horts		[+P]	2
AV(...)	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+SYNE]	1
BR	Sant Vicenç dels Horts	canvi d'era	[+PR]	1
C	Can Tintorer (el Papiol)			1
CA	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+SYNE]	1
CALAM	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+ACAS]; [+PAV]; [+PRIV]; [+GEM]	6
CAP/FEC	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+LEAN]	1
CE	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]	1

TAULA 5 (Continuació)
Famílies de marques del Baix Llobregat i les seves terrisseries, associacions i datació

<i>Marca</i>	<i>Terrisseria</i>	<i>Datació</i>	<i>Associacions</i>	<i>Quantitat</i>
CEL	Barri Antic (Sant Boi)			1
CELS	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+APTI]; [+GE]; [+SCVRAE]; [+ACAN]	13
CI	Can Tintorer (el Papiol)			10
CLAR	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+ACA]; [+FIR]; [+GEM]; [+PAV]	5
CLAS	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+ACAN]; [+LEAN]; [+PRIV]; [+PAV]	7
C(.)PA	Can Tintorer (el Papiol)	ca. 50 dC		1
CRES	Can Pedrerol (Castellbisbal)			1
CVPIT	Barri Antic (Sant Boi)		[+DAP]	2
DAP	Barri Antic (Sant Boi)		[+CVPIT]	3
D	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-10 dC	[+VT]	2
E?	Barri Antic (Sant Boi)		[+TH?]	1
ER	Sant Vicenç dels Horts	0-20 dC	[+AEMV]; [+PRIMVL]; [+SEC]	3
F	Barri Antic (Sant Boi)	15-20 dC	[+QVA]	2
F	Sant Vicenç dels Horts	10-5 aC		37
FA	Sant Vicenç dels Horts		[+FII]	2
FA...	Sant Vicenç dels Horts	ca. 20 dC	[+SYNE]	1
FAV	Barri Antic (Sant Boi)	15-20 dC		4
FEL	Sant Vicenç dels Horts	ca. 20 dC	[+TER]; [+SEC]	2
FELI	Barri Antic (Sant Boi)			3
FII	Sant Vicenç dels Horts		[+FA]	2
FIRM	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CLAR]	2
FO	Sant Vicenç dels Horts			1
FVSC	Can Tintorer (el Papiol)			1
GAM	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+SYNE]	3
GEM	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CALAM]; [+CLAR]	3
GRA	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+SYNE]	3
GRAT	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]	1
HELE	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]	1
IA	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+AEMV]; [PRI]; [+PR]	3
IR	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+PR]	1

EVOLUCIÓ DE LES TERRISSERIES DEL BAIX LLOBREGAT

TAULA 5 (Continuació)
Famílies de marques del Baix Llobregat i les seves terrisseries, associacions i datació

<i>Marca</i>	<i>Terrisseria</i>	<i>Datació</i>	<i>Associacions</i>	<i>Quantitat</i>
IVCV	Can Tintorer (el Papiol)	ca. 20 dC		1
IV	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+AS...]	2
IVL	Sant Vicenç dels Horts			1
IVLI ANICETI	Barri Antic (Sant Boi)	fins al s. I aC		31
LEAN	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]; [+CAP/FEC]; [+CLAS]	4
M	Can Tintorer (el Papiol)	ca. 50 dC		27
MA	Sant Vicenç dels Horts	final s. I aC	[+SEC]	2
MANTIAS/ ANTA	Sant Vicenç dels Horts			3
MAR	Can Pedrerol (Castellbisbal)			1
MAT	Can Pedrerol (Castellbisbal)	ca. 50 dC	[+ALB]; [+M]; [+PRIMVL]	17
MI	Sant Vicenç dels Horts			1
MVR	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+SEC]; [+SYN]	6
MVRRRA	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+APTI]	1
N	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC		1
NI	Sant Vicenç dels Horts			2
OA?	Can Tintorer (el Papiol)			1
OPA	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CLAS]	1
OPT	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC		1
OPT	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+GAM]	5
P	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC	[+AT]	38
PAE	Barri Antic (Sant Boi)			2
PAV	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CALAM]; [+CLAR]; [+CLAS]	3
PEF	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC		2
PH	Sant Vicenç dels Horts	final s. I aC		8
PLOC	Sant Vicenç dels Horts	40-60 dC		6
PR	Can Pedrerol (Castellbisbal)	ca. 50	[+ALB]	1
PR	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+AQ]; [+BR]; [+IR]; [+IA]; [+AS]	9
PRI	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC	[+IA]	6

TAULA 5 (Continuació)
Famílies de marques del Baix Llobregat i les seves terrisseries, associacions i datació

<i>Marca</i>	<i>Terrisseria</i>	<i>Datació</i>	<i>Associacions</i>	<i>Quantitat</i>
PRIMVL	Can Pedrerol (Castellbisbal)	ca. 50	[+ALB]; [+MAT]	9
PRIMVL	Sant Vicenç dels Horts	0-20 dC	[+ER]; [+PFE]; [+SYNE]	7
PRIV	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CALAM]; [+CLAS]	3
PROTI	Can Pedrerol (Castellbisbal)			1
PYR	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC	[+PRMVL]; [+SYNE]	7
QVA, QVAS, QVALE	Barri Antic (Sant Boi)	15-20 dC	[+TH]; [+QVA/QVA-LE]	26
R	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC		9
RA	Can Tintorer (el Papiol)		[+CLASPPARI] - Castro Pretorio	1
SAB	Barri Antic (Sant Boi)	15-20 dC		5
SCVRRAE	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+CELS]	1
SEC	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC	[+MA]; [+FER]; [+MVR]; [+SYNE]	10
SENE	Sant Vicenç dels Horts	15-20 dC		3
SOS	Barri Antic (Sant Boi)	15-20 dC	[+TH]	5
SOSIBIA	Can Pedrerol (Castellbisbal)			1
SYNE	Sant Vicenç dels Horts-Can Pedrerol	15-20 dC	[+CA]; [+GRA]; [+MVR]; [+PFE]; [+PRIMVL]; [+SEC]; [+GAM]	37
T	Sant Vicenç dels Horts			4
TEL	Can Pedrerol (Castellbisbal)	ca. 50 dC	[+ALB]	1
TER	Sant Vicenç dels Horts	ca. 20 dC	[+FER]	1
TH	Barri Antic (Sant Boi)	9aC-20 dC	[+F]; [+SOS]; [+VALE]	7
THEOP	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC		2
THEOP	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-5 dC		8
THA, THIL, HILARI	Can Tintorer (el Papiol)	15-20 dC	[+ACA]; [+F]; [+GEM]; [+CALAM]	4
VT	Sant Vicenç dels Horts	10 aC-20 dC	[+DI]; [+R]	2
Símbol	Sant Vicenç dels Horts			8
Símbol	Barri Antic (Sant Boi)			1
				572

L'EVOLUCIÓ DE CADA TERRISSERIA:
LES MARQUES

En l'estudi de les marques d'àmfora, un dels elements més interessants pel que fa a les terrisseries és el de les seves relacions físiques (compartir un mateix envàs) i cronològiques (contemporaneïtat), així com la seva lectura interpretativa. En aquest estudi hem inclòs només les marques que han pogut ser llegides. Val a dir que moltes de les relacions físiques i cronològiques depenen de les troballes dels derelictes, que veurem posteriorment.

A) BARRI ANTIC (SANT BOI DE LLOBREGAT)

Les troballes de la terrisseria del Barri Antic de Sant Boi, així com la resta de marques procedents d'altres indrets del municipi, ens proporcionen una doble informació: d'una banda, com a centre de producció d'àmfores Pascual 1, Dressel 7-11 i Dressel 2-4 des del 20 aC fins al 60 dC; de l'altra, com a centre receptor d'àmfores d'altres terrisseries de la vall del *Rubricatum* (Llobregat) abans de ser embarcades cap a altres destinacions. De la terrisseria del Barri Antic de Sant Boi s'han documentat fins ara un total de cent cinc marques individuals, que es repeteixen amb una freqüència desigual.

Si ens baséssim només en l'epigrafia amforal datada a partir dels derelictes, podríem suggerir que el final de l'activitat productiva se situa cap al 15-20 dC, que és la darrera datació de marca que tenim. Ara bé, sembla que algunes d'aquestes marques s'han trobat en contextos d'època flàvia en les mateixes intervencions arqueològiques de les Termes Romanes de Sant Boi.

La taula següent il·lustra les marques documentades a Sant Boi que corresponen a produccions locals i de les quals disposem de la datació dels derelictes. Hi ha dues marques majoritàries, una de les quals és IVLI ANICETI (37 ex.), que es troba en àmfores Pascual 1 i s'ha trobat en derelictes i estrats datats entre els anys 20 aC i 25 dC. De fet, en les troballes del Camí del Llor (Molist, 1985) la marca es data entre el 0-25 dC, com a Ensérune. Malgrat això, s'han trobat també a la plaça de la Constitució en estrats de rebliment, on segurament devien ser ja un material residual. Aquesta marca no s'associa amb cap altra i indica

el primer moment en la producció de la terrisseria.

Coincideix en l'etapa inicial la marca TH (7 ex.), que es continuà produint en les primeres dècades del segle I dC. En aquest mateix moment hi ha tres marques que semblen relacionades amb el taller del Mercat (Sant Vicenç dels Horts): AT (1 ex.), P (1 ex.) i THEOP (1 ex.), que possiblement estaven de pas abans de ser embarcades. Precisament, les marques AT i P estan associades entre si en l'exemplar de Sant Boi.

La segona marca majoritària és QVA (26 ex.), que, malgrat que sembla que té algunes diferències en la seva pasta ceràmica amb d'altres produccions locals, com les marques de IVLI ANICETI (Martínez *et al.*, 2006), les seves associacions amb marques que sí que són locals i el gran nombre d'exemplars que s'han trobat demostren que amb seguretat es produïa al Barri Antic. Cronològicament la tenim datada del 15 al 20 dC, o sigui, encavalcada amb la marca IVLI ANICETI. A més a més, la marca QVA està associada amb QVALE, que és una variant del mateix nom Q(*uintus*) VALE(*rius*).

També està associada amb d'altres marques locals, com SAB (5 ex.), SOS (5 ex.), F (2 ex.) i d'altres que no estan documentades en derelictes, com serien IVC, DE i H. Totes aquestes marques coincideixen temporalment amb la datació de QVA i demostren l'existència d'un tipus de relació de producció entre els personatges que identifiquen. Pel predomini de QVA en moltes associacions, entenem que es tracta del personatge més important i dels altres possibles subordinats de la terrisseria o bé de la propietat fundiària. Com ja es veurà en d'altres exemples, les marques associades són complicades d'explicar, si bé quan una predomina sobre la resta sí que es pot suposar una certa jerarquia, possiblement vinculada a l'activitat professional.

Altres marques contemporànies són ANT (2 ex.), des del 0-30 dC, i FELI (3 ex.), que es pot associar amb una marca FEL de la terrisseria de Sant Vicenç (el Mercat i carrer de Moragas). Un cas a part és la marca FAV (4 ex.), que es data entre els anys 15-20 dC, perquè existeix la possibilitat que faci referència al *cognomen Faventinus*, i tenim un *Quintus Valerius Faventinus* (IRC, IV, 222) en una inscripció de la primera meitat del segle I dC de la colònia de *Barcino*. També hi ha un altre membre d'aquesta família: *Valeria Fa-*

TAULA 6

Taula de les marques segurament produïdes al Barri Antic (Sant Boi) i segurament també al Mercat de Sant Vicenç dels Horts

<i>Marques</i>	<i>20-0 aC</i>	<i>0-20 dC</i>	<i>20-40 dC</i>	<i>40-60 dC</i>	<i>60-80 dC</i>	<i>80-100 dC</i>	<i>100-120 dC</i>
IVLI ANICETI (37 ex.)							
TH (7 ex.)							
AT (1 ex.)							
P (1 ex.)							
THEOP (1 ex.)							
QVA (26 ex.)							
SYNE (5 ex.)							
SAB (5 ex.)							
SOS (5 ex.)							
FAV (4 ex.)							
FELI (3 ex.)							
F (2 ex.)							
ANT (2 ex.)							
APTI (1 ex.)							
DAP (3 ex.)							
PAE (2 ex.)							
CVPIT (2 ex.)							
PRM (2 ex.)							
API (1 ex.)							
CEL (1 ex.)							
E? (1 ex.)							
Símbol (1 ex.)							

ventina, filla d'un *Lucius* (IRC, IV, 224). Ambdós casos podrien ajudar a interpretar el personatge de la marca QVA o QVALE com el *Quintus Valerius Faventinus* a què fa referència la inscripció. La datació, si més no, és coincident.

En aquesta cronologia també tenim marques que segurament procedeixen d'altres terrisseries riu amunt, com SYN (5 ex.), de Sant Vicenç, o APTI (1 ex.), datada entre els anys 15-20 dC i segurament produïda al taller de Can Tintorer (el Papiol). Un darrer exemple seria la marca PRM

(2 ex.), que sembla que es produí a la vil·la propera de Can Manyoses (Viladecans). Igual com succeïa en una primera fase, el Barri Antic de Sant Boi, a més de ser un centre productor, en aquesta segona fase fa de redistribuidor de les àmfores de les terrisseries del Llobregat.

Després hi ha un seguit de marques locals que no sabem si eren produccions del taller del Barri Antic, ja que n'hi ha pocs exemplars: DAP (3 ex.), PAE (2 ex.), CVPIT (2 ex.), API (1 ex.), CEL (1 ex.), E? (1 ex.) i un símbol d'una estrella (1 ex.).

FIGURA 97. Una de les marques SYN de la terrisseria del Mercat (Sant Vicenç dels Horts).

D'algunes d'aquestes marques no en tenim datació o la que tenim no sembla suficientment fiable.

B) SANT VICENÇ DELS HORTS: CARRER DE MORAGAS, EL MERCAT, CAN REVERTER I CAN PERALS

Aquesta és la terrisseria de Sant Vicenç dels Horts que ha proporcionat més dades en els darrers anys. Del coneixement que teníem a partir de les excavacions de Can Reverter i Can Perals, les intervencions recents a la zona del Mercat i el carrer de Moragas han multiplicat les troballes tant d'estructures com de marques fins a arribar a un nombre de 262 segells llegibles.

Aquesta terrisseria manufacturava àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 destinades a l'exportació dels vins locals de la regió. No sabem si es tractava d'una única terrisseria amb un conjunt de forns o bé de diferents terrisseries que sembla que van estar operatives des del final del segle I aC (20-10 aC) fins a una data incerta de la segona meitat del segle II dC.

Inicialment s'havia apuntat que la producció de la terrisseria continuà fins al període 120-150 dC, ja que existien una sèrie d'estrats, com la unitat estratigràfica (u. e.) 712, de rebliment d'una sitja, que havien proporcionat aquesta datació. Malauradament, algunes de les marques trobades en aquest context, com SYN+FE, s'han documentat també en el derelict de La Giraglia, datat al voltant de l'any 20 dC,¹ amb idèntica tipologia. Això vol dir que o bé la marca perdurà una generació o bé que era material residual dins de l'estrat u. e. 712 i, per tant, no contemporània al moment de rebliment de la sitja. Noves troballes d'associacions de la marca SYNE la relacionen amb GRA, MVR, PFE, PRIMVL i SEC, algunes de les quals també donen datacions del principi del segle I dC. Per tant, és possible que el rebliment de la sitja fos amb material residual.

Hi ha un total de cinquanta-dues variants de marques i unes catorze de fragmentades o amb lectures de difícil interpretació. Algunes de les

1. De fet, el derelict té materials de terra sigil·lada aretina que podrien datar-se fins al 50-60 dC. La datació baixa la dona la similitud del carregament amb el de la nau de La Chrétienne H (circa 15-20 dC).

marques de Sant Vicenç es troben també en d'altres tallers, com SYNE a Can Pedrerol, de manera que sembla que hi hagué una doble producció de la marca. En d'altres exemples tenim marques idèntiques pel que fa als caràcters, com F o PRIMVL, però que es produeixen en d'altres tallers (F al Barri Antic i PRIMVL a Can Pedrerol) amb un altre format.

Sembla que la primera fase de producció (10 aC-20 dC) del taller s'inicia cap als anys 10-5 aC amb la marca F (37 ex.), que coincideix en el temps amb les marques PH (8 ex.), MA (2 ex.) i AHS (2 ex.). Simultàniament apareixen altres marques d'un o dos caràcters, difícils d'interpretar, entre les quals destaca per la seva freqüència la marca P (38 ex.) i les quals van continuar fins al 20 dC. Hi ha altres marques d'aquest moment que comencen a associar-se entre si, com SEC (10 ex.) —una marca que també es troba a la Torre Llauder—, THEOP (7 ex.), AT (2 ex.), AQ (ex.), PYR (2 ex.), PEF (2 ex.), THE (2 ex.), D (2 ex.), VT (2 ex.) i BR (1 ex.).

Una segona fase de producció, que s'encavalca amb l'anterior, s'inicià cap al principi del segle I dC i tenia la marca SYN (29 ex.) com la més freqüent. Aquesta marca, que possiblement es produí també a Can Pedrerol, es troba en Dressel 2-4 i presenta una àmplia varietat de combinacions amb marques menys nombroses, com CA (1 ex.), GRA (3 ex.), MVR (6 ex.), PEF (2 ex.), PRIMVL (7 ex.), SEC (10 ex.) i GAM (3 ex.). Si abans suggeríem que la freqüència d'una marca podria donar una idea de certa jerarquia, el mateix succeeix amb SYN, que sembla la marca d'un personatge conegut, i les altres marques associades serien les dels seus subalterns. Per tant, SYN devia ser un personatge de prestigi que coincideix amb la figura de *Caius Trocina Synecdemus* (IRC, IV, 112; Fabre *et al.*, 1997), datada en la segona meitat del segle I dC, o sigui, coincident amb la nostra datació. Es tracta d'un llibert de la família *Trocina*² que va arribar a ser se-

vir augustal i que té una inscripció dedicada per la seva dona, *Valeria Halina*, segurament una altra lliberta. Podríem pensar que aquest *Caius Trocina Synecdemus* era el responsable o agent (*institor*) d'una propietat fundiària dels *Trocina* o bé un *officinador* de la terrisseria, i que els altres noms responien als seus subalterns o petits propietaris.

Altres marques d'aquesta segona fase, i també associades amb d'altres segells, són PR (9 ex.), R (9 ex.), PRI (6 ex.), OPT (5 ex.), ER (3 ex.), GRA (3 ex.) i IA (3 ex.). Hi ha altres marques, com AEMV (3 ex.), que sembla que identifiquen el *cognomen Aemulus*, conegut al Roser (Calella), o SENE (3 ex.), que es llegiria SENEI i seria una variant tardana de la marca SYNE. Altres marques contemporànies amb pocs exemplars són: IV (2 ex.), AS (1 ex.), AV(...) (1 ex.), CA (1 ex.), AN (1 ex.), IR (1 ex.) i N (1 ex.). Finalment, les darreres marques d'aquest moment que sembla que perviuen més enllà del 20 dC són: FEL (2 ex.), que també té una variant al Barri Antic de Sant Boi, FA(...) (1 ex.) i TER (1 ex.).

La darrera fase està representada per la marca ALBA (16 ex.), que té una cronologia aproximada del 15-50 dC. És la marca més tardana de la terrisseria i també es produí a Can Pedrerol en un altre format. Cal recordar que la marca SYNE també tenia una datació dels anys 120-150 dC, a partir de la datació de la sitja (u. e. 712), però sembla residual si ens basem en l'associació d'aquesta marca amb altres marques ben datades del principi del segle I dC.

Finalment, hi ha un conjunt de marques sense una cronologia sòlida, entre les quals s'inclouen: AE(...) (5 ex.), que es podria relacionar amb AEMV; FELI (3 ex.), relacionable amb FEL; i PLOC (6 ex.), que també apareixia a Santa Caterina possiblement com a producte d'una contaminació. Altres marques interessants són: MANTIAS/ANTAS (3 ex.), de difícil interpretació però que sembla que indica uns *tria nomina*; T (4 ex.), i uns símbol que recorda un quadrat o un III (8 ex.). La resta de marques sense datació fiable tenen poca representació: APTIC (1 ex.), FA (2 ex.), FII (2 ex.), FO (1 ex.), IVL (1 ex.), MI (1 ex.) i NI (2 ex.).

C) CAN TINTORER (EL PAPIOL)

El centre de producció de Can Tintorer (el Papiol) ha proporcionat un total de cent vint-i-

2. Existeixen moltes altres inscripcions de lliberts de la família *Trocina* a *Barcino* (Fabre *et al.*, 1997, núm. 110-111: *C. Trocina Onesimus*; núm. 111: *C. Trocina Paramythius*; núm. 111: *C. Trocina Philetus*; núm. 143: *Trocina Phiale*; núm. 201: *Trocina Philumene*; núm. 205: *Trocina Chreste*; núm. 214: *C. Trocina Agathio*; núm. 215: *Trocina Eroticus*; núm. 216: *C. Trocina Parthicus*), moltes amb la fórmula LDDD, perquè s'ubicaven en el fòrum de la ciutat. En el cas de la inscripció de *Synecdemus*, es va trobar a Castelldefels sense aquesta fórmula, per la qual cosa es creu que procedia d'un entorn rural proper, en aquest cas una vila de Castelldefels.

EVOLUCIÓ DE LES TERRISSERIES DEL BAIX LLOBREGAT

TAULA 7

Taula de les datacions de les principals marques de Sant Vicenç dels Horts

<i>Marques</i>	<i>20-0 aC</i>	<i>0-20 dC</i>	<i>20-40 dC</i>	<i>40-60 dC</i>	<i>60-80 dC</i>	<i>80-100 dC</i>	<i>100-120 dC</i>
F (37 ex.)							
PH (8 ex.)							
MA (2 ex.)							
AHS (2 ex.)							
P (38 ex.)							
AT (2 ex.)							
AQ (2 ex.)							
BR (1 ex.)							
SEC (10 ex.)							
THEOP (7 ex.)							
PYR (2 ex.)							
PEF (2 ex.)							
THE (2 ex.)							
D (2 ex.)							
VT (2 ex.)							
SYNE (29 ex.)							
PR (9 ex.)							
R (9 ex.)							
PRIMVL (7 ex.)							
MVR (6 ex.)							
PRI (6 ex.)							
OPT (5 ex.)							
ER (3 ex.)							
GAM (3 ex.)							
GRA (3 ex.)							
IA (3 ex.)							
AEMV (3 ex.)							
SENE (3 ex.)							
IV (2 ex.)							
AS (1 ex.)							
AV(...) (1 ex.)							
CA (1 ex.)							

TAULA 7 (Continuació)
 Taula de les datacions de les principals marques de Sant Vicenç dels Horts

Marques	20-0 aC	0-20 dC	20-40 dC	40-60 dC	60-80 dC	80-100 dC	100-120 dC
AN (1 ex.)							
IR (1 ex.)							
N (1 ex.)							
FEL (2 ex.)							
FA(...) (1 ex.)							
TER (1 ex.)							
ALBA (16 ex.)							
AE(...) (5 ex.)							
APTIC (1 ex.)							
FA (2 ex.)							
FELI (3 ex.)							
FII (2 ex.)							
FO (1 ex.)							
IVL (1 ex.)							
MANTIAS/ ANTA (3 ex.)							
MI (1 ex.)							
NI (2 ex.)							
PLOC (6 ex.)							
T (4 ex.)							
Símbol (8 ex.)							

dos segells, amb una àmplia varietat de formes i famílies. Si bé l'*officina* produïa Pascual 1 i Dressel 2-4, sembla que és precisament aquesta darrera tipologia la més ben representada en la terrisseria. D'acord amb les dades de les excavacions de Can Tintorer (Miró i Vilalta, 1985), aquest taller començà a funcionar al principi del segle I dC (presència de terra sigil·lada gal·la i Pascual 1), mentre que les primeres marques del centre es daten en el període que va del 15 dC al 20 dC, moment en què s'inicià la producció de les Dressel 2-4 laietanes.

Un bon nombre de segells d'aquest taller es troben en els derelictes de La Chrétienne H (15-20 dC) i La Giraglia (*ca.* 20 dC), i, a més a més, apareixen en parelles, la qual cosa pot afavorir la seva interpretació d'acord amb l'epigrafia monu-

mental i els cadastres medievals (Olesti, 2009). A diferència d'altres terrisseries en què hi havia una marca majoritària en cada període i unes de més minoritàries que es combinaven amb aquesta, aquí es combinen totes entre si i amb unes quantitats similars.

En una primera etapa, del 15 dC al 20 dC, les marques CELS (13 ex.) i APTI (11 ex.) són les més corrents i es combinen entre si. CELS també es combina amb GEM (3 ex.), SCVRRAE (1 ex.) i ACAN (4 ex.); i APTI es combina amb MVRRA (1 ex.) i ACAN (4 ex.). Però també entre les marques minoritàries hi ha tot tipus de relacions. Si en d'altres casos es podia suposar que hi havia algun tipus de jerarquia entre les marques, aquí sembla que el que hi ha són associacions d'iguals.

EVOLUCIÓ DE LES TERRISSERIES DEL BAIX LLOBREGAT

TAULA 8
Taula de les datacions de les principals marques de Can Tintorer

<i>Marques</i>	<i>20-0 aC</i>	<i>0-20 dC</i>	<i>20-40 dC</i>	<i>40-60 dC</i>	<i>60-80 dC</i>	<i>80-100 dC</i>	<i>100-120 dC</i>
CELS (13 ex.)							
APTI (11 ex.)							
CLAS (7 ex.)							
CALAM (6 ex.)							
CLAR (5 ex.)							
ACAN (4 ex.)							
LEAN (4 ex.)							
THA, THIL, HILARI (4 ex.)							
ACA (3 ex.)							
ACAS (3 ex.)							
GEM (3 ex.)							
PAV (3 ex.)							
PRIV (3 ex.)							
FIRM (2 ex.)							
CAP/FEC (1 ex.)							
CE (1 ex.)							
GRAT (1 ex.)							
HELE (1 ex.)							
IVCV (1 ex.)							
MVRRA (1 ex.)							
OPA (1 ex.)							
OPT (1 ex.)							
SCVRRAE (1 ex.)							
M (27 ex.)							
C(.)PA (1 ex.)							
C (1 ex.)							
CI (10 ex.)							
FVSC (1 ex.)							
OA? (1 ex.)							
RA (1 ex.)							

FIGURA 98. Marques MVRRA i APTI de Can Tintorer.

En el cas de MVRRA(ni), sembla un nom servil i té paral·lels a la Gàl·lia, a la Germània i a la Península en llocs com *Saetabi* (CIL, II, 03650: Murra-na). Pel que fa a SCVRRRAE, no s'han trobat paral·lels, si bé també pot ser de condició servil. Precisament, la marca APTI es troba a La Chrétienne H (15-20 dC) associada amb HELE, un altre nom servil, HELE(ni), i OPT, un altre possible nom servil, OPT(ati).

En un altre exemplar s'associa amb la marca CALAM, que sembla que identifica un personatge servil, CALAM(i) (6 ex.), ACAS (3 ex.), PAV(lini) (1 ex.), PRIV(ati) (1 ex.) i GEM(elli) (3 ex.), que també semblen de caràcter servil. D'aquestes combinacions es desprèn que les marques combinades semblen identificar categories professionals similars dins de la producció, *officinator* i operari, o, si fessin referència a continguts, *dominus* i *vilicus*.

Potser una marca concreta ens proporciona més informació sobre la funció de les persones que apareixen en la marca. Es tracta d'una associació de marques, una de les quals és LEAN (4 ex.), que es combina amb la marca CAP(iti)/FEC(cit) (1 ex.). En aquest cas, un personatge servil, *Capitus*, sembla que ha fet l'envàs; per

tant, es devia tractar d'un terrisser que s'associà amb un altre personatge de condició servil —potser un altre operari de la mateixa *officina*.

Una segona marca coetània amb APTI, i també força freqüent, és CELS (13 exemplars). Un altre cop, es tracta d'una marca molt comuna associada amb d'altres com HELE(ni) i AND() a Can Tintorer mateix, però també amb GRAT (La Chrétienne H i Can Pedrerol), ACA/ACANT (La Chrétienne i La Giraglia), T(...) (La Giraglia), PAV (Badalona) i QVAD (Sud-Lavezzi 3). A excepció de l'exemplar QVAD, que podria interpretar-se com uns *tria nomina*, la resta semblen representar *cognomina* i, en alguns casos, d'evident connotació servil, com *Helenius*, *Gratus* o *Acantus*. Una altra vegada, el doble marcatge pot indicar categories professionals similars, i, d'aquestes marques, CELS(i), amb tretze exemplars, seria la més freqüent.

Una tercera marca coetània a les dues anteriors, i molt freqüent a la *figlina*, és CLAS³ (7 ex.), que s'ha interpretat de nou com un nom servil: CLAS(). Un altre cop, es tracta d'una marca

3. Aquesta marca també s'ha llegit a La Giraglia i a La Chrétienne H com CIAS, però sembla que en comptes de la I es tracta en realitat d'una L, malgrat que la línia horitzontal es conserva malament.

combinada amb d'altres, com LEAN(dri) (Can Tintorer, La Chrétienne H i La Giraglia), ACAN(thi) (La Chrétienne H, 2 ex.; la Torre Vella d'en Lozano), PAV (1 ex.), PRIV (1 ex.), QPA (La Giraglia) o (...)A? (Dramont B).

Hi ha una marca que s'ha definit com a família amb diverses variants que poden indicar una mateixa persona. Es tracta de THA com a *tria nomina*, THIL com a *duo nomina*, T() HIL(ari), i, finalment, el *cognomen* HILARUS. Si es tractés de la mateixa persona, la marca THA s'hauria de llegir T() H(ilari) A(). Aquesta marca s'associa amb ACAN(thi) a Can Tintorer i amb OR i el símbol II a La Giraglia. La mateixa marca només apareix amb el nomen HIL o HILARI, que s'associa amb GEM (Estrasburg) o amb CALAM (La Chrétienne H).

La segona fase de la producció de la terrisseria de Can Tintorer, ben datada al voltant de l'any 50 dC, és completament diferent, ja que només hi ha una marca molt freqüent: M (27 ex.). No es combina amb cap marca i sembla que en aquest moment hi ha una concentració de funcions en la terrisseria. A part d'aquesta marca, cap al 50 dC es documenta una marca amb interpuncions: C.PA(...) (1 ex.), que podria identificar uns *tria nomina* C(aius) PAV(linus). Cal recordar que Can Tintorer és l'única terrisseria que tenim fins ara associada amb la *pars* residencial d'una vil·la.

Pel que fa a les marques sense datar, tenim la marca CI (10 ex.), que també resulta interessant per la seva freqüència. Altres marques sense datar són: FVSCVS (1 ex.), C (1 ex.), OA (1 ex.) i RA (1 ex.)

D) CAN PEDREROL (CASTELLBISBAL)

El taller de Can Pedrerol ha documentat fins ara un nombre limitat de marques, un total de 79 segells, alguns en combinació amb altres noms en una mateixa àmfora. Sembla que la marca CELS/GRAT prové d'altres tallers, com ara Can Tintorer (el Papiol), mentre que la marca SYN comparteix centre de producció amb Sant Vicenç dels Horts (el Mercat i carrer de Moragas). Dins de la primera fase de producció de Dressel 2-4 de Can Pedrerol destaca la marca AND, datada cap a la segona dècada del segle (15-25 dC) i que és la majoritària, amb nou exemplars, seguida de la marca SYN (5 ex.), datada entre els anys 15-20 dC i la qual se-

gurament també es produïa a la terrisseria de Can Pedrerol, si bé això encara resta per demostrar.

La gran majoria de les marques de Can Pedrerol es troben en Dressel 2-4 i tenen datacions de mitjan segle I dC (ca. 50 dC, Gran Rouveau). De fet, només tenim cinc marques ben datades i associades entre si: ALB, MAT, PR, TEL i PRIM. Dins d'aquest conjunt de marques ben datades, destaca la marca ALB, amb una freqüència de trenta-quatre exemplars i que s'ha trobat combinada en algunes àmfores amb MAT (17 ex.), TEL (1 ex.), PR (1 ex.) i PRIMVL (9 ex.).⁴

D'acord amb les escasses inscripcions del Baix Llobregat de què disposem (Fabre *et al.*, 1984), no sembla que existeixi cap equivalència amb cap de les marques presents, ni tampoc en el cas de les inscripcions de *Barcino* amb l'abreviatura ALB (Fabre *et al.*, 1997). Altres marques freqüents en l'*officina* són AND (9 ex.), MAT (17 ex.) i PRIMVL (9 ex.), encara que cap té una lectura clara i un paral·lel en l'epigrafia de *Barcino*.

D'altra banda, hi ha quatre marques sense cronologia: CRES, MAR, PROTI i SOSIBIA, totes amb un únic exemplar.

Potser la marca més suggeridora és MAT, que podria donar una lectura de MAT(ernus). A prop de Can Pedrerol, a Sant Genís de Casanovas (Rubí), hi ha una inscripció d'un tal *Domitius Ma()*, que podria llegir-se com *Maternus*. La cronologia de la inscripció se situa al final del segle I dC, o sigui, és coetània del segell de l'àmfora.

A hores d'ara no disposem de gaire informació sobre l'*officina*, que sembla que va entrar en funcionament en una època més tardana. De fet, hi ha una tendència que les *figlinae* properes a la costa o situades a la part baixa del riu funcionin abans que les que es troben riu amunt. La coincidència amb la marca SYNE i la presència també d'una altra variant PRIMVL poden indicar una associació amb la terrisseria de Sant Vicenç dels Horts. Primer caldria saber si els segells SYN/SYNE trobats a Can Pedrerol són produccions locals o bé una transferència de productes des de Sant Vicenç. Si la marca es produís en ambdós llocs, podríem pensar en un moviment de terrissers entre diferents terrisseries o

4. La marca PRIMVL s'havia llegit anteriorment com TPIM, però ara sembla més clara aquesta lectura i es relacionaria de nou amb una altra marca PRIMVL de Sant Vicenç dels Horts, que té unes característiques formals diferents però amb la qual comparteix la lectura.

TAULA 9
Taula de marques de Can Pedrerol amb les datacions corresponents

Marques	20-0 aC	0-20 dC	20-40 dC	40-60 dC	60-80 dC	80-100 dC	100-120 dC
AND (9 ex.)							
SYNE (5 ex.)							
ALB (34 ex.)							
MAT (17 ex.)							
PR (1 ex.)							
PRMVL (9 ex.)							
TEL (1 ex.)							
CRES (1 ex.)							
MAR (1 ex.)							
PROTI (1 ex.)							
SOSIBIA (1 ex.)							

bé en productors de vi amb diversos centres d'envasament.

Sembla que hi ha una tendència al llarg del temps a apropar el lloc de producció de les àmfores al lloc on es produïa el vi, o sigui, els llocs de premsatge o les vil·les rústiques. Inicialment, el vi s'envasava a prop del lloc on s'embarcava l'àmfora, o bé en el riu *Rubricatum* o bé a la costa laietana, i després s'envasava a prop de la finca agrícola, encara que fos allunyant-se de la zona d'embarcament.

Cap a l'any 50 dC sembla que hi hagué una certa jerarquització de la producció, per la qual cosa tenim una marca principal, ALB, amb trenta-quatre exemplars, que segurament s'associa amb les marques MAT, PR i PRIM, que són menys nombroses. Podríem entendre que dins del sistema de producció de l'*officina* hi havia dues figures, potser l'*officinator* i els subalterns, cosa que d'alguna manera representaria una forma de control intern, o bé el responsable de la vil·la (*vilicus*) i els seus esclaus.

La dificultat d'interpretació dels noms de les marques de Can Pedrerol fa que no puguem estar segurs que es tractava de personatges servils, a excepció de la marca SOSIBIA, però això seria ben normal si ho comparem amb els altres tallers. A mesura que disposem de millors datacions o d'altres informacions complementàries (p. ex., epigrafia monumental, toponímia), podrem entendre millor l'estructura productiva d'aquesta *officina* i la seva activitat al llarg del temps.

ELS DERELICTES I LES SEVES ASSOCIACIONS DE MARQUES

Ja fa més de vint-i-cinc anys que Corsi-Sciallano i Liou (1985) es van adonar del potencial de l'estudi de les marques d'àmfores de Dressel 2-4 tarraconenses trobades en un total de catorze derelictes del Mediterrani occidental. Com que es tracta de derelictes de Dressel 2-4, les cronologies més antigues se situaven en el derelictes de Planier 1 (1-15 dC) —d'acord amb les datacions terrestres que teníem de l'inici de la seva producció— i les més tardanes, en el d'Île-Rousse (ca. 50 dC). Pel que fa al final de la producció, sembla que les datacions terrestres proporcionen dates més tardanes per a la manufactura de les Dressel 2-4, fins al final del segle I dC i fins i tot el segle II dC, com demostren els casos del Barri Antic i el Mercat.

Una altra part del treball de Corsi-Sciallano i Liou va ser relacionar les marques trobades a cada derelictes amb la zona de producció. En aquella època es coneixien poques de les terrisseries d'àmfores tarraconenses i es coneixien, sobretot, gràcies als treballs de Pascual (1977 i 1980). Només un 20 % de les marques tarraconenses estaven en aquell moment assignades a un lloc de producció. Gràcies a la presència de doble marca en algunes de les àmfores dels derelictes, Santamaria (1984) i Corsi-Sciallano i Liou (1985) van proposar possibles llocs de producció per a moltes d'aquestes àmfores.

A més a més, es van adonar que hi havia certa

FIGURA 99. Marques PRIMVL i MAT de Can Pedrerol.

homogeneïtat d'origens dins d'un mateix derelictes, com si totes les marques procedissin d'una mateixa regió productora. Aquesta característica suggeria que les àmfores devien ser embarcades en el vaixell bàsicament en un únic punt, ja sigui un port, ja sigui un ancoratge, i aquí iniciava la seva travessa cap al lloc de destinació. En el cas de les Dressel 2-4 tarraconenses, les troballes de derelictes suggerien que les seves destinacions eren la boca del Roine i la ciutat de Roma (estret de Bonifacio). De fet, les recents excavacions del port fluvial del Tíber, al barri del mont Testaccio, i els seus *horrea* han permès documentar un bon nombre d'àmfores tarraconenses, amb un total d'unes seixanta marques. D'aquestes marques, aproximadament unes vint són de tallers del Baix Llobregat, la qual cosa demostra la importància d'aquesta destinació, Roma, per a les àmfores laietanes. Entre les marques apareixen AND, SYN, DAP, AT, P, FEL, PHAE, PRI i QVA.⁵

Uns anys més tard, Nieto i Raurich (1998) completaven el llistat de derelictes tarraconenses i hi incloïen també noves troballes i els derelictes

amb altres tipus d'àmfores, com les tarraconenses 1 i les Pascual 1. A partir de l'estudi de les seves marques van veure que hi havia alguns vaixells amb carregaments d'àmfores procedents de més d'una regió productora, i, per tant, defensaven que el comerç del vi de la Tarraconense el devien fer petits vaixells seguint una navegació de cabotatge i intercanviant productes a cada port.

Si bé alguns vaixells podien realitzar aquest tipus de navegació de cabotatge i el comerç port a port, hi havia altres vaixells el carregament dels quals indicava un únic lloc de càrrega i una possible única destinació. Per això vam revisar de nou tots els derelictes coneguts amb la nova informació de terrisseries excavades amb marques (Carreras i Berni, 2002) i fins i tot vam proposar un possible origen per a alguns d'aquests vaixells.

Un bon nombre de vaixells procedien del pla de Barcelona i altres, de la zona del Llobregat. Gràcies a la nova informació de què disposem de les terrisseries del pla de Barcelona (Guitart i Carreras, 2009) i les noves marques del Baix Llobregat, sembla que encara podem afinar més. A continuació s'inclou una llista de dotze derelictes on s'han trobat àmfores tarraconenses que probablement van iniciar la seva ruta de navega-

5. Agraïm a Lucilla d'Alessandro la informació sobre les excavacions inèdites del port fluvial del mont Testaccio.

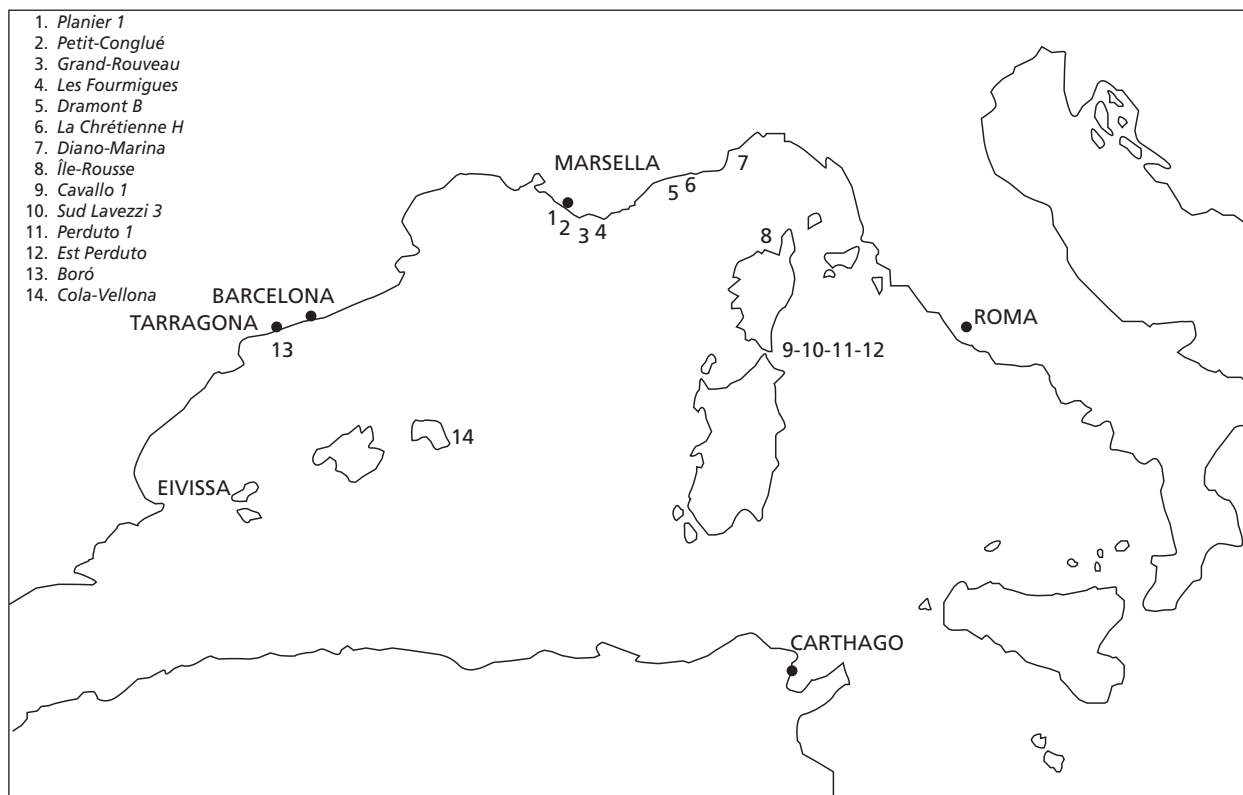

FIGURA 100. Derelictes de Dressel 2-4 tarraconenses (Corsi-Sciallano i Liou, 1985).

ció en algun dels ancoratges del delta del Llobregat —potser les Sorres— i, com a màxim, alguns van fer una escala en algun punt del Maresme (p. ex., *Baetulo*).

A l'hora de fer aquesta assignació de marques a un origen, s'ha reconegut l'existència d'una certa homonímia —o sigui, la presència d'una marca idèntica pel que fa als caràcters en més d'una terrisseria. D'altra banda, en els derelictes amb moltes marques, com La Chrétienne H i La Giraglia, a mesura que disposem de més llocs d'origen per a les marques, aquestes segueixen sent del Baix Llobregat, és a dir, que el carregament és encara més homogeni.

DERELICTES DEL BAIX LLOBREGAT

1) Port Vendres IV (50 aC-25 dC)

Pascual 1

AM: marca que es troba associada amb PRI (el Mercat, Sant Vicenç) i amb ANT (Barri Antic, Sant Boi).

CHR: marca de Can Feu (Sant Quirze del Va-

llès); la cartel·la regular no sembla identificar la marca de la qual procedeix.

S: marca associada amb Q, A i TH (TH, Barri Antic).

TH: marca del Barri Antic (cronologia: 9 aC-20 dC).

En el cas de Port Vendres IV, tres de les quatre marques procedeixen del Baix Llobregat i la quarta podria ser de la zona de Sabadell - Can Feu (Vallès Occidental) (possible sortida a través de la riera de Rubí).

2) Els Ullastres (Calella) (50 aC-25 dC)

Pascual 1

A: marca de la terrisseria de Montcada (Barcelona).

F: marca del Mercat (Sant Vicenç).

H: marca de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), del carrer dels Carders, 5 (Barcelona),⁶ i de Badalona.

6. S'ha trobat en les recents excavacions del carrer de Carders, número 5, un gran nombre d'àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, algunes passades de cocció, i dues marques L i H (Vanessa Muñoz).

P: marca del Mercat (Sant Vicenç).

T: marca de Santa Caterina i del carrer de Moragas (Sant Vicenç).

En el cas dels Ullastres, de cinc marques, n'hi ha tres que tenen la seva producció al Baix Llobregat, si bé també n'hi ha dues que podien ser produïdes als tallers de *Barcino* i una darrera podria ser del Vallès Occidental (Can Feu via la riera de Rubí).

3) *Cap de Vol (Port de la Selva) (10 aC-5 dC)*⁷

Pascual 1

A: marca de la terrisseria de Montcada (Barcelona).

C: marca del Barri Antic (?) i de Montcada.

D: marca de Sant Vicenç (carrer de Moragas), datació Culip VIII (10 aC-10 dC).

F: marca de Sant Vicenç (el Mercat).

G:

H: marca de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), del carrer dels Carders, 5 (Barcelona), i de Badalona.

I:

IVLI THEOP: marca de Sant Vicenç (el Mercat).

L: marca trobada a les Sorres (?) i al carrer dels Carders, 5 (Barcelona).

MPORCI: marca del territori de Badalona.

QFS: marca de Montcada (Barcelona).

S: marca associada amb Q, A i TH (TH: Barri Antic).

T: marca de Santa Caterina i del carrer de Moragas (Sant Vicenç).

V:

VAS: marca de Badalona.

Atenent la possible procedència de les marques, el vaixell del derelict de Cap de Vol segurament va fer diverses escales per a completar el seu carregament d'àmfores. Potser la primera escala va ser en un dels ancoratges del delta del Llobregat, on carregà els productes dels tallers de la part baixa del riu, el Barri Antic (Sant Boi) (18 %) i Sant Vicenç dels Horts (37 %); després s'aturà en algun punt de la costa de *Barcino*, on carregà els productes dels tallers de Santa Caterina (9 %) i

Montcada (27 %).⁸ Les novetats d'Illa Fradera (Badalona), amb marques idèntiques d'una única lletra, poden modificar aquestes atribucions i concentren gran part del carregament en zones del Besòs. Finalment, el vaixell completà el carregament a *Baetulo*, un port que ja feia temps que funcionava amb èxit (9 %).

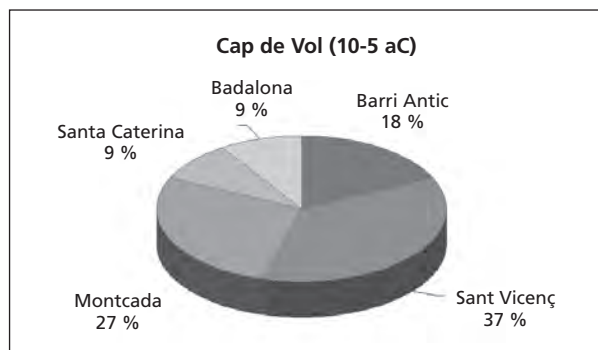

FIGURA 101. Procedència de les marques del carregament de Cap de Vol.

4) *Planier 1 (Marsella) (1-15 dC)*

Dressel 2-4

A: marca de Montcada.

M: possible marca de Can Tintorer, si bé les M documentades al taller tenen una M més oberta en la part inferior.

MSPVP

P: possible marca del Barri Antic (s'assembla més a la variant de Sant Boi que no pas la P de Sant Vicenç).

Sembla complicat atribuir a les terrisseries del Baix Llobregat les marques trobades a Planier 1, perquè el dibuix no sembla del tot idèntic. Malgrat tot, és possible que P i M procedeixin del Baix Llobregat. Com que la marca A sembla que es produí al taller de Montcada (Barcelona), això faria probable que el carregament del vaixell fos local i que la marca restant (MSPVP) pogués també ser d'aquesta zona al voltant de *Barcino*.

5) *Est-Perduto (estret de Bonifacio) (1-50 dC)*

Dressel 2-4

APO: marca de les Sorres (també a La Chrétienne H).

8. Els percentatges fan referència a marques tipus (p. ex., EPH, THA), i no pas a exemplars individuals, ja que hi ha marques molt populars.

7. Estudis recents de les pastes ceràmiques de les àmfores de Cap de Volt realitzats per Verònica Martínez situen la seva producció a l'àrea del Besòs (inèdita), similar a la terrisseria d'Illa Fradera.

STAB: marca de les Sorres (també a La Chrétienne H).

La presència d'aquestes dues marques tarraconenses a l'ancoratge de les Sorres fa possible que fossin produïdes al Baix Llobregat, si bé encara no tenim cap exemple documentat associat amb una terrisseria en terra ferma.

6) *Dramont B (Saint-Raphael)* (ca. 5 dC)

Dressel 2-4

CLAS: marca de Can Tintorer.

D: Sant Vicenç (carrer de Moragas); datació Culip VIII (10 aC-10 dC).

FI: Sant Vicenç (associada amb la marca D). Totes són marques de terrisseries del Baix Llobregat, cosa que demostra un únic carregament del vaixell. La datació d'aquest derelict proporciona la data més precoç per a les produccions de Can Tintorer (5 dC, pel segell CLAS).

7) *La Giraglia (Còrsega)* (ca. 15-20 dC)

Dressel 2-4

A

R: marca de Sant Vicenç dels Horts (Can Reverter).

CELS: marca de Can Tintorer.

CLAS:⁹ marca de Can Tintorer.

CQM

E

EP

F: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

FE: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

FRV

HIL: marca de Can Tintorer (grup THIL, THA i HILARI).

LEAN: marca de Can Tintorer.

LLL

LO

N: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat, Can Reverter).

QPA

PH: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

PR: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

RI

9. Els autors l'havien llegit com a CIAS, però segurament es tracta de la CLAS de Can Tintorer, que es presta a confusió.

RVST

SRA

SYN: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat, carrer de Moragas) i Can Pedrerol.

TH: marca del Barri Antic.

TI

TT

V

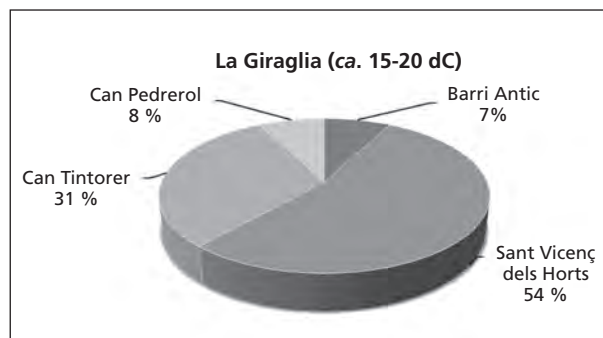

FIGURA 102. Composició de les marques del carregament de La Giraglia.

Com es pot veure en la figura, totes les marques de La Giraglia identificades fins ara procedeixen de tallers del Baix Llobregat, ja que es tracta d'un carregament força homogeni. Dins d'aquesta homogeneïtat, podem observar que hi ha un predomini de les marques de Sant Vicenç dels Horts (54 %), seguides de les de Can Tintorer (31 %), el Barri Antic (7 %) i Can Pedrerol (8 %). Així doncs, sembla que el taller del Barri Antic (Sant Boi) va perdre el pes que tenia inicialment i que els tallers que hi havia riu amunt comencen a adquirir més importància a partir del 15 dC, sobretot amb la introducció de la nova àmfora local, la Dressel 2-4.

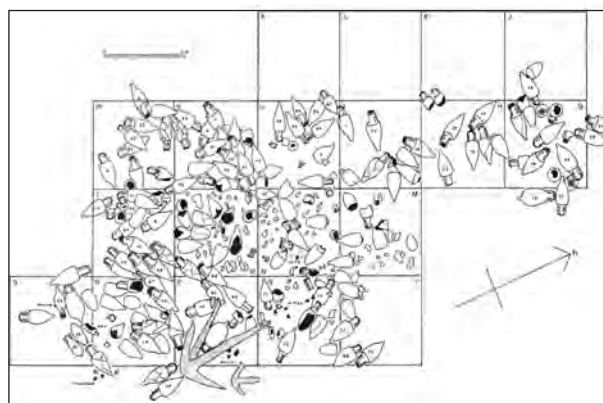

FIGURA 103. Dispersió de les àmfores en el derelict de La Chrétienne H.

Si suposem que tot el carregament procedeix del Baix Llobregat, la resta de marques de les quals desconeixem la terrisseria possiblement procedien o bé de tallers no excavats o bé de parts de les terrisseries conegudes encara per excavar. Les possibles marques del Baix Llobregat són A, CQM, E, EP, FRV, LLL, LO, QPA, RI, RVST, SRA, TI i TT.

8) *La Chrétienne H* (ca. 15-20 dC)

Pascual 1

ACAS: marca de Can Tintorer

THA: marca de Can Tintorer

Dressel 2-4

A:

AC: marca de Can Tintorer.

ACA: marca de Can Tintorer.

ACAN: marca de Can Tintorer.

ACAS: marca de Can Tintorer.

AM: marca que es troba associada amb PRI (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat) i amb ANT (Barri Antic).

AND: marca de Can Pedrerol.

APO: trobada a les Sorres.

BAR

CA: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat) i Can Feu.

CALAM: marca de Can Tintorer.

CE: marca de Can Tintorer.

CELS: marca de Can Tintorer.

CLAS: marca de Can Tintorer.

CLAR: marca de Can Tintorer.

D: marca de Sant Vicenç dels Horts (carrer de Moragas).

EPH: marca de Santa Caterina.

F: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

FE: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

FIR: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

FRIV: associada amb HIL, marca de Can Tintorer.

GEM: marca de Can Tintorer.

GRAT: marca de Can Tintorer.

HIL: marca de Can Tintorer.

IT

IV: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

LEAN: marca de Can Tintorer.

N: marca de Sant Vicenç dels Horts (Can Reverter).

NLL

OPT: marca de Can Tintorer.

PHIL: associada amb AC + SC (Sant Vicenç dels Horts).

PR: marca de Sant Vicenç dels Horts (Can Reverter).

PYR: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

QAE

QVA: marca del Barri Antic.

R: marca de Sant Vicenç dels Horts (Can Reverter).

RVST

S: marca associada amb TH (Barri Antic).

SAB: marca del Barri Antic.

SANAP

SAT: associada amb THA, i aquesta, amb altres de Can Tintorer.

SC

STAB: trobada a les Sorres.

TA

TH: marca del Barri Antic.

TLIC

VIC: associada amb ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat).

Amb l'única excepció de la marca EPH, que s'ha documentat a la terrisseria de Santa Caterina (Barcelona), la resta són marques produïdes als tallers del Baix Llobregat, amb una proporció de més del 90 %. Per tant, és possible que el vaixell només es carregués en un punt i que la resta de marques que encara no s'han atribuït a cap terrisseria fossin també del Baix Llobregat.

Entre les marques potencials del Baix Llobre-

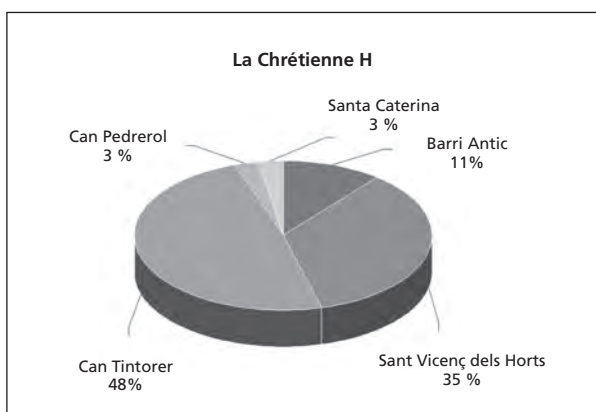

FIGURA 104. Composició de les marques del carregament de La Chrétienne H.

gat hi hauria les següents: A, BAR, D, IT, NLL, QAE, RVST, SANAP, SC, STAB, TA i TLIC.

En el cas de les marques de La Chrétienne H, se segueix la mateixa pauta que en el derelictes contemporani de La Giraglia, amb la petita diferència que el taller amb més protagonisme és el de Can Tintorer (48 %), seguit del conjunt de tallers de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat - Can Reverter - carrer de Moragas) (35 %), mentre que el del Barri Antic representa l'11 % i Can Pedrerol el 3 %. De tot el conjunt, hi ha una marca que s'associa amb el taller de Santa Caterina (3 %); així doncs, potser hi havia una petita escala per a carregar altres envasos al port de *Barcino*.

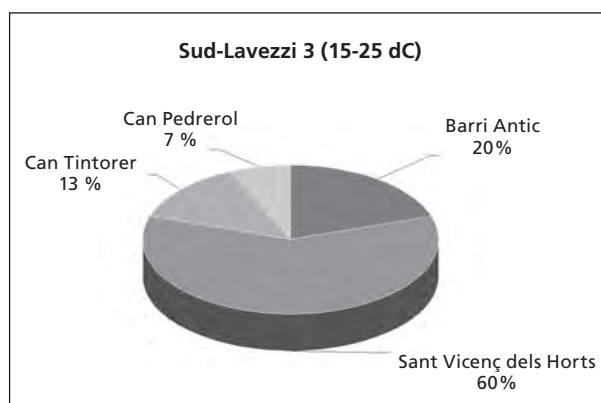

FIGURA 105. Composició de les marques del carregament de Sud-Lavezzi 3.

9) *Sud-Lavezzi 3 (15-25 dC)*

Dressel 2-4

A

AND: marca de Can Pedrerol.

ALBA: marca de Sant Vicenç dels Horts (el Mercat).

ALEX: associada amb ALBA i VIC (Sant Vicenç dels Horts).

AM: marca que es troba associada amb PRI (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat) i amb ANT (Barri Antic).

ANDO: possible relació amb AND.

ANT: marca del Barri Antic (Sant Boi).

ATT: associada amb ALBA i VIC (Sant Vicenç dels Horts).

CELSI: marca de Can Tintorer (el Papiol).

L: marca de les Sorres i del carrer dels Carders, 5 (Barcelona).

LYA: associada amb ALBA i VIC (Sant Vicenç dels Horts) i Montcada.

M: la forma de la M no es correspon amb la documentada fins ara a Can Tintorer.

PHIL: associada amb AC i SC (Can Tintorer).

POT: associada amb ALBA i VIC (Sant Vicenç dels Horts).

PR: marca de Sant Vicenç dels Horts, Can Reverter.

QVAD

S: marca associada amb TH (Barri Antic).

SC

VIC: associada amb ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat).

VT: marca de Sant Vicenç dels Horts.

Les mateixes marques que apareixien en altres derelictes del Baix Llobregat es troben aquí, cosa

que confirma l'origen del punt de càrrega i també el possible origen de les marques que no tenen paral·lels en cap terrisseria. Totes les marques identificades de Sud-Lavezzi 3 són del Baix Llobregat i, per tant, la resta és molt possible que també ho siguin. Aquest seria el cas de les marques A, ANDO, M (una altra variant), QVAD i SC.

El darrer derelictes amb una gran varietat de marques d'àmfora laietana és Sud-Lavezzi 3, que té una datació similar a la de La Giraglia i La Chrétienne H. Novament, els tallers de la vall mitjana del Llobregat són els que tenen una major representació. Així, el conjunt de Sant Vicenç dels Horts arriba al 60 %, mentre que Can Tintorer arriba al 13 %, Can Pedrerol al 7 % i el Barri Antic al 20 %. En aquest cas, es veu la tendència que el vi s'envasi cada cop més a prop del lloc de premsatge, i no a la primera línia de costa.

10) *Cavallo (40-60 dC)*

Dressel 2-4

A

MALI

OPTATI: hi ha una marca OPT que es documenta a Can Tintorer.

PTE: marca de Caldes de Montbui.

És un dels derelictes el carregament del qual potser no és originari del Baix Llobregat, si bé la marca A apareix en molts carregaments homogenis del Baix Llobregat.

11) *Petit-Congloué (40-60 dC)*

Dressel 2-4

AMAND

GE
PATERN
PLO: marca de Sant Vicenç dels Horts, el Mercat.
SC

En aquest cas només hi ha una marca que segurament ve del Baix Llobregat: PLO. Pel que fa a la resta, no tenim constància de la seva possible procedència. Pot tractar-se d'un derelictes que hagués fet més d'una escala.

12) *Grand-Rouveau (Bale de Vandol, Var)*
(ca. 50 dC)

Dressel 2-4

A
ALB: marca de Can Pedrerol.
ALBA: marca de Sant Vicenç dels Horts, el Mercat.
AM: marca que es troba associada amb PRI (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat) i amb ANT (Barri Antic).
B: marca de Torre Llauder.
BAL
M: marca de Can Tintorer.
OA: marca de Can Tintorer.
QVA: marca del Barri Antic.
TCL
TRA

També en aquest cas sembla que la major part de les marques provenen del Baix Llobregat, si bé la marca B també va ser documentada a Torre Llauder. Per tant, podria haver-hi una segona escala. Dintre de les possibles marques del Baix Llobregat hi hauria A, BAL, TCL i TRA.

La metodologia que van aplicar Corsi-Sciallano i Liou (1985, p. 159-166) per a associar les marques que es trobaven en una mateixa àmfora, s'ha aplicat a tots aquests dotze derelictes associats amb el Baix Llobregat. Gràcies a l'ampliació del nombre de marques i l'excavació de noves terrisseries, les combinacions que ens presentaven fa vint-i-cinc anys s'han pogut anar completant. Així, doncs, es poden establir les associacions següents:

ALEX + ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat)
AM + PRI (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat)
AM + ANT (Barri Antic)
AM + AT (Sant Vicenç dels Horts)
ATT + ALBA (el Mercat)

FRIV + HIL (Can Tintorer)
GRAE + CELS (Can Tintorer)
IVF + FEL (Barri Antic)
LYA + ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat)
PHIL + AC (Can Tintorer)
POT + ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat)
QAE + QVA (Barri Antic)
S + TH (Barri Antic)
SAT + THA, i aquesta amb altres de Can Tintorer
THA + FIR (Can Tintorer)
TVI + QVA (Barri Antic)
VIC + ALBA (Sant Vicenç dels Horts, el Mercat)

Això vol dir que ja podem afirmar que algunes de les marques dels derelictes provenen de les terrisseries del Baix Llobregat sense tenir cap testimoni vinculat a les terrisseries, i fins i tot podem atribuir-los una terrisseria concreta, ja que coneixem el lloc de procedència de la marca associada amb la terrisseria. Així doncs, les terrisseries conegudes haurien d'ampliar el seu nombre de marques:

Sant Vicenç dels Horts: ALEX, AM, ATT, LYA, POT, PRI, VIC.

Barri Antic: AM, IVF, QAE, S, TVI.

Can Tintorer: FRIV, GRAE, PHIL, SAT, THA.

Can Pedrerol: S.

Com s'ha pogut veure, hi ha molts derelictes en què la gran majoria de les marques són del Baix Llobregat i les poques que queden sense assignar no tenen un lloc de producció conegut fins ara. La lògica suggeriria que aquestes marques restants poguessin també pertànyer a aquesta zona de producció. Malgrat que en aquest cas només es tracta d'una possibilitat, és lògic que les següents marques siguin d'alguna terrisseria coneguda o no del Baix Llobregat: A, AMAND, ANDO, BAL, BAR, CQM, E, EP, FRV, G, GE, H, I, IT, NLL, LLL, LO, MSPVP, PATERN, QVAD, RI, RVST, SANAP, SC, SRA, STAB, TA, TCL, TI, TLIC, TT i TRA.

Si fa uns anys no podíem reconèixer més del 30-40 % de l'origen de les marques tarraconenses, amb les noves excavacions i associacions de marques ja podem reconèixer més del 70-80 % de l'origen de les nostres marques, si més no en el cas dels derelictes procedents d'aquesta regió productora.

CONCLUSIONS

S'ha volgut fer aquí un estudi integral de totes les terrisseries conegudes del Baix Llobregat d'acord amb la cronologia de les seves marques i la composició dels carregaments d'una sèrie de derelictes. A excepció de Can Manyoses, amb una única marca PRM, la resta de terrisseries van tenir una producció àmplia al llarg del temps i amb una gran varietat de marques. Sempre hi ha algunes marques més freqüents que altres, que poden identificar etapes i que es combinen amb les altres marques de la terrisseria.

Un altre detall important és que l'activitat terrissera s'inicia a prop del delta, inicialment a les terrisseries del Barri Antic (Sant Boi) i el Mercat - Can Reverter (Sant Vicenç dels Horts), desvinculada de qualsevol centre productor vinícola (p. ex., vil·la). Sembla que es tracta de zones industrials, algunes de grans dimensions, com les terrisseries de Sant Vicenç, que cobreixen les necessitats d'envasar vi d'un ampli territori. En el cas del Barri Antic, possiblement també era un lloc per a emmagatzemar les àmfores (marques d'altres terrisseries riu amunt).

A partir del canvi d'era, amb la colònia de *Barcino* ja assentada després de la seva fundació i la distribució de terres entre els seus colons (*centuriatio*), van començar a aparèixer noves terrisseries riu amunt, en aquest cas vinculades a estructures de caràcter productiu agrícola i, per tant, possibles vil·les. Aquest és el cas de Can Tintorer i Can Pedrerol, que iniciaren la seva producció cap als anys 10-20 dC. També presenten un ampli ventall de marques i la seva aparició no significà el final de les terrisseries riu amunt, sinó que aquestes també mantenien la seva producció.

Durant aquests anys, les àmfores del Baix Llobregat sembla que van ser embarcades en algun ancoratge del delta, ja que percentualment són predominants en almenys dotze dels derelictes identificats. En tots aquests derelictes apareixen marques de més d'una terrisseria, per la qual cosa sembla que els comerciants (*mercatores, negotiatores*) no comerciaven amb una única terrisseria, sinó amb totes les d'una regió de producció. Segurament el jaciment del Barri Antic (Sant Boi) era el lloc més adequat per a fer aquest tipus de transaccions.

Avui en dia, només un 20-30 % de les marques d'aquests dotze derelictes són d'origen desconegut, i per la seva homogeneïtat i lògica es creu que la majoria procedien del Baix Llobregat. Si això és correcte, vol dir que ja no queden tantes terrisseries per identificar en aquesta regió, si més no d'acord amb l'epigrafia amforal.

Pel que fa a les cronologies dels derelictes, aquests comencen amb les dates que coincideixen amb l'inici de la producció de les terrisseries (20 aC); ara bé, no hi ha cap coincidència en el final de la producció. Així com els darrers derelictes, com Île-Rousse, se situen cap al 50 dC, les terrisseries sembla que estigueren en funcionament fins al final del segle I dC i el principi del II dC (el Mercat, Sant Vicenç dels Horts).¹⁰ Fins ara s'havia acceptat la data dels derelictes com a final de la comercialització de les àmfores tarraconenses, coincidint amb l'edict de Domicià, però les datacions dels centres productors ens obliguen a revisar aquest termini final. Ara cal veure si hi ha una continuïtat en la producció fins a mitjan segle II dC, a on anaven destinades aquestes àmfores i a través de quins mitjans de transport hi arribaven.

10. Si tenim en compte les evidències de la u. e. 712 del Mercat (Sant Vicenç dels Horts.)